

אגרת השבת

חלום שחלם האבן עזרא בליל שבת אחד, הביא אותו לכתוב מאמר מיוחד ופולמוסי, מהו אותו חיבור מסתורי שגרם לאבן עזרא לכתוב מאמר זה? והאם כל חכמי ישראל הסכימו עם מאמר זה?

תרגום, עמ' יז.

ואכן, כבר בפירושו לתורה על ספר שמות (טז, כה), מזכיר האבן עזרא את אותם "חכמי אשכנז" שהשתכשו ואמרו "כי חייב אדם לשמור יום השבת והלילה הבא אחריו", ומביא את הראיות שהביאו אותם טוענים מן הפוסקים שאמר משה: "שבת היום לה" – ומשמע לכאורה "ללא הלילה שעבר", וכן שאמר משה: "שבת קודש לה", והרי אמר זאת ביום שישי ומשמע שמדובר שרק למחרת בבוקר תחל שבת. אך האבן עזרא דוחה את דבריהם מכל וכל ומוכיח באריכות כי שיבוש בידם.

אך אם נשים לב לדברי האבן עזרא בפתיחה לאגרת השבת, הסיבה שכתב את החיבור היא לא בכדי להוציא מידי אותם טוענים (לכן אולי מספיק מה שכתב על כך בפירושו לתורה – ראה להלן), אלא בעקבות חיבור מסוים שהתגלגל לביתו של האבן עזרא ובעקבותיו יצא להגן על האמת הבורה כי הלילה הולך אחר היום. מהו אותו חיבור מסתורי? האם היה מי מחכמי ישראל שעשן כך בחיבורו ועל כך יצא קצפו של האבן עזרא?

התשובה לכך נמצאה בדורות האחרונים בקטע מתוך פירוש הרשב"ם לתורה שנדפס מכתב יד מינכן, בביא את לשונו שם (בראשית א, ה): "ויהי ערב ויהי בקר" – אין כתיב כאן ויהי לילה ויהי יום, אלא ויהי ערב, שהעריב יום ראשון ושיקע האור, ויהי בוקר, בוקר של לילה, שעלה עמוד השחר, הרי והשלם יום א' מן ה' ימים שאמר ה' ב' הדברות (מאסרות?) ואח"כ התחיל יום שני...". בחומשים רבים בהם נדפס פירוש הרשב"ם לא הובא קטע זה, שנדפס לראשונה בכרך חמד (חלק ח), ולאחר מכן נדפס בפירוש התורה לרשב"ם מהדורת דוד ראובין (ברסלוי) תרס"ב.

יש להניח, אם כן, כי פירוש הרשב"ם הוא שהתגלגל לידו של האבן עזרא בעת שהותו בלונדון, ובתגובה ישב לכתוב את "אגרת השבת".

כאן המקום להזכיר, כיצד טפרש הרשב"ם פירוש הנגוד לכאורה את ההלכה הידועה ש"היום הולך אחר הלילה" (ראה חילין פג, א)? מה גם שביאורו יכול לחזק את אותם אפיקורסים שהיו שומרים את יום השבת רק מהבוקר, התשובה לכך, לכאורה, שהרשב"ם נאמן למגמתו בפירושו על התורה לכאורה את המסקר בדרך של פשט, וכפי שכותב

ואתה האזור מותניך בעבור כבוד השבת להחלם מלחמת התורה עם אייבי השבת, ולא תשא פני איש".

מסיף האבן עזרא לספר: "ואיך, ותתפסם רוחי עלי, ונפשי נבהלה מאד, ואקום, וחמתי בערה בי, ואלבש בגדי, וארחץ ידי, ואוציא חוצה הספרים לאור הלכנה, והנה שם כתוב פירוש ויהי ערב ויהי בקר, והוא אומר כי כאשר היה בקר יום שני או ערב יום אחד שלם, כי הלילה הולך אחר היום, ומקטע קט קרעתי בגדי, וגם קרעתי זה הפירוש, כי אמרתי טוב להחל שבת אחת, ולא יחללו ישראל שבתות הרבה, אם יראו זה הפירוש הרע, גם נהיה כולל ללעג וקלס בעיני הערלים, ואתאפק בעבור כבוד השבת, ואדור נרו אם אתן שנת לעיני אורי צאת יום הקדוש עד אכתוב אגרת ארוכה לכאורה ראשית יום התורה, להרים מעשול ולהסיר מה ומוקש, כי כל ישראל הפרושים, גם כל הצדוקים עתה, יודעים כי לא נכתבה מרשע בראשית משה ה' בכל יום, רק בעבור שישנו שוטרי התורה איך ישמרו השבת, שישכחו כאשר שבת השם הנמכה, לספור ימי השבוע".

לאחר פתיחה זו כתב האבן עזרא מאמר ארוך הדן ביסודות הלוח העברי. הוא פותח בחכמת התכונה ולאחר מכן מוכיח בראיות ברורות מן התורה כי הלילה הולך אחר היום. בסוף האגרת מסיים האבן עזרא: "נשלמה בחפזון זאת האגרת, תודאה לאשר לו ההפארת: והנה נתבאר באגרת הזאת שקראתיה 'אגרת השבת', שהיא אגרת כל תשובותיה על שם האגרת שראיתי בחלומי...".

האם באמת ראה האבן עזרא את שליח השבת בחלום, או שמא הייתה זו דרך מליצית לפתוח את חיבורו, זאת איננו יודעים. אך זאת יש לבודר: כלפי מי יצא קצפו של האבן עזרא?

ובכן, על קיומם של יהודים אשר השתכשו בטעות הו – שיום השבת מתחיל מהבוקר, אנו קוראים בספר מסעות רבי בנימין מטודילה, הנוסע המפורסם מטקופת הראשונים, המספר כי כאשר הגיע לקיסרום (קפריסין?) מצא שם "יהודים מינים נקראים... אפיקורסים וישראל מנדון אותם בכל מקום, והם מתחילים ליל שבת ושומרים ליל ראשון מוצאי שבת" ומסעות ר' בנימין, מהדורת אדלר, לונדון

בין שלל החיבורים (למעלה ממאה) שכתב רבי אברהם אבן עזרא, נמצא חיבור קטן וכמעט לא מוכר שנקרא "אגרת השבת". במאמר שלפנינו נספר את סיפור הפולמוס שאגרת זו מקפלת בתוכה.

כידוע, היו חיי רבי אברהם אבן עזרא מלאי נדודים ומכל. האבן עזרא, שהי בדורו של רבינו תם, עשה את תקופת חייו הראשונה בספרד, ארץ מולדתו, אך לאחר מכן נמלט ממנה, כנראה בעקבות הכיבוש הערבי, ומצא נדוד רבות, ובין היתר סבב בערי איטליה, צרפת ואנגליה ויש אומרים שאף הגיע לארץ ישראל.

אך למרות ענייתו הרבה, המסעות התכופות והטרדות שאפפו אותו בכל עת, הספיק האבן עזרא לכתוב למעלה ממאה חיבורים בכל מקצועות התורה, החל מפירושו הידוע על התורה ושאר ספרי הגוף ועד ספרי דקדוק רבים ועוד. אין בכוונתו לסקור במסגרת זו את תולדות חייו וחיבוריו, ונעסוק כאמור רק ב"אגרת השבת".

את "אגרת השבת" כתב האבן עזרא בעת שהותו בלונדון (ובפי הראשונים: לונדריש) שבאנגליה, בשנת ד' אלפים תתקל"ט (1159 למנינם). מטרתו של חיבור זה (שנדפס לראשונה בליוורט ת"ר, בתוך ספר "מבחר המאמרים") היא להוכיח כי על פי התורה היום מתחיל מהלילה, ולכן גם קדושת יום השבת מתחילה מהלילה.

מדוע נזקק האבן עזרא להוכיח זאת?

ובכן, מתוך קריאת הפתיחה לאגרת אנו למדים תשובות טעניית. האבן עזרא פותח את החיבור בתיאור חלום שחלם בליל שבת אחד, ובו הופיע לפניו שליח מאת השבת בכבודה ובעצמה, ובידו אגרת: "ויהי בשנת ארבעת אלפים ותשע מאות ותשע עשרה שנה, בחצי הלילה בליל השבת, בארבעה עשר לחודש סבט ואני אברהם ספרדי אבן עזרא הייתי בעיר אחת מערי האי תקרא קצה הארץ, שהוא בגבול השביעי מנבילות הארץ הנושבת, ואני הייתי ישן ושנתי קרבה לי, ואראה בחלום והנה עמוד נלנני כטראה גבר ובידו אגרת חותמה, ויען יאמר אלי קח זאת האגרת ששלחה אליך השבת, ואקוד ואשתחוו לה ואברך את ה' אשר נתנה לנו, אשר בברני זה הכבוד, ואתפאש בשתי ידי, ויד ינטפו טר, ואקראנה ותהי בראשית בפי כדבש לטותק, אך בקראי הטורים האחרונים חם לבי בקרבי, ומקטע תצא נפשי".

האבן עזרא כותב גם את לשונה המליצית של האגרת ששלחה לי השבת (ראה מסעות), ובגית האחרון כתבה השבת תוכחה נגדו: "בזקנתך שנתה נמצאה בך, אשר באו אלי ביתך ספרים ושם כתוב לחלל ליל שביעי ואיך תחשה ולא תדור נדרים לחבר אגרות דרך אמונה ותשלחם אלי כל הערבים".

האבן עזרא מוסיף לכתוב כי נבהל מאוד ושאל את השליח שראה בחלום, מה חטאו ומה פשעו, והשליח ענה לו: "הגד הוגד לה (לשבת) את אשר הביאו המלמדים אתמול אל ביתך ספרים פירושי התורה, ושם כתוב לחלל את ליל השבת,

פרוש האבן עזרא על חומש שמות

בפרשת וישב (בראשית לו, ב): "ויסבילו ויבינו אוהבי שכל שכל מה שלימדנו רבותינו כי אין מקרא יוצא מידי פשוטו [שבת סג.], אף כי עיקרה של תורה באה ללמדנו ולהודיענו ברמיזה הפשט ההגות וההלכות והדין על ידי אריכות הלשון, ועל ידי שלושים ושתים מידות של ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, ועל ידי שלש עשרה מידות של ר' ישמעאל. והראשונים מתוך חסידותם נתעסקו לנסות אחרי הדרשות שהן עיקר, ומתוך כך לא הורגלו בעומק פשוטו של מקרא, ולפי שאמרו חכמים אל תרבו בניכם בהגיון, וגם אמרו בהעוסק במקרא מדה ואינה מדה, העוסק בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו, ומתוך כך לא הורגלו כל כך בפשוטו של מקראות, וכדאמר במסכת שבת [שם] הוינא בר תמני סרי שנין וגמירנא כולה תלמודא ולא הוה ידענא דאין מקרא יוצא מירי פשוטו".

גם רש"י – סבו של הרשב"ם כתב את פירושו על דרך הפשט, וכפי שכותב במהם מקוטות, לדוגמא: "יש מדרשי אנדה רבים, וכבר סדרנו רבותינו על טכונם בבראשית רבה ובשאר המדרשות. ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאנדה המיישבת דברי המקרא דבר דבור על אופניו" (רש"י בראשית ג, ח).

הרשב"ם (פרשת וישב, שם) מוסיף ומספר על ייחוסו בעניין זה שהיה לו עם סבו: "וגם רבינו שלמה אבי אמי מאיר עיני גולה, שפירש תורה נביאים וכתובים, נתן לב לפרש פשוטו של מקרא, ואף אני שטואל ב"ר מאיר חתנו וצ"ל נתוכחתי עמו ולפניו, והורה לי שאלו היה לו פנאי היה צריך לעשות פירושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום".

כפי הנראה אין בכונת הרשב"ם להמעיש מחשיבותם של דרשות חז"ל, ואדרבה הוא כותב כאמור שהם עיקר התורה (עיקרה של תורה באה ללמדנו ברמיזה הלשון ההגות וההלכות והדין...), אלא שיש גם חלק בתורה שנקרא חלק הפשט וגם אותו יש ללמוד. אולם ברור שהלכה למעשה קובעים דיני חז"ל, ולכן בגדון הג"ל ודאי שההלכה היא שהיום הולך אחר הלילה, כפי שהורו לנו חז"ל, אלא שהרשב"ם בא רק לפרש פשוטו של מקרא.

חיווק לכך נמצא בהמשך פירושו של הרשב"ם לבראשית, על הפסוק "ויאמר אלקים יהי מאורות ברקיע השמים... והיו לאורות ולטועדים וליומים ושנים" (בראשית א, יד), שעל כך כותב הרשב"ם: "אלימים – שהרי מצאת הכוכבים עד צאת הכוכבים יום אחד". הרי כתב במפורש שהיום מתחיל בצאת הכוכבים וגם אחרת.

יש לציין, כי גם האבן עזרא נמנה על גדולי הראשונים שכתבו פירושים על התורה בדרך הפשט, ויתכן שהסיבה שיצא כאן נגד פירושו של הרשב"ם היא טפני הטעות שיכולה להיגרם שכתב: שאנשים ישמרו את השבת רק מהבוקר ולא מליל שבת.

מוסיף כאן דברים שכתב הג"ר דוד צבי הופמן, ראש בית המדרש לרבנים בברלין ומגדולי היהדות החרדית בגרמניה בדור הקודם, המיישב את פירושו הנזכר של הרשב"ם בדרך

שונה: "אין להניח כלל שהרשב"ם התכוון ח"ו לשנות על ידי פירושו את חוקת השבת, כמיו גם מפרשים חדשים רבים הוא סבר, שבימי מעשה בראשית נמנו הימים באופן שונה מדרך

השיר ששלחה השבת לרבי אברהם אבן עזרא

אני שבת, עשרת דת יקרים רביעית בעשרת הדברים ובין השם ובין בניו אני אות ברית עולם לכל דורים ודורים ובי כל מעשיו כלה אלהים וכן כתוב בראשית הספרים ולא ירד ביום שבת אזי מן למען אהיה מופת לדורים אני ענן לחיים על ארצם ומרטע לעם שכני קברים אני חדרות זכרים גם נקבות וששים בי זקנים גם נערים ולא יתאבלו בי האבאים ובי לא ירד ביום שבת מות ישרים והשקט ימצאו עבד ואמה והגרים אשר הם בשערים ינוחוון כל בהמות הם ביד איש כסוסים כחמורים כשורים וכל משכיל בינו הוא מקדש וגם מבדיל חשוכים כנוירים בכל יום ימצאו שערי תבונה ביומי נפתחו מאה שערים מכבר מעשות דרך, וכן מן מצא חפץ ודבר כל דברים שסרתך בכל ימים, למען שסרתני מאד מימי נעורים בוקנתך שגנה נמצאה כך אשר באו אלי ביתך ספרים ושם כתוב לחלל ליל שביעי ואין תחשה ולא תדור נדרים לתבר אגרות דרך אמינה ותשלחם אלי כל העברים

מנייתם לאחר מכן, בימי מות תורה, כשם שגם תחילת השנה לפני מות תורה שנה – לדעת ר' אליעזר – מו שלאחריי"ר ר"צ הופמן, פירוש לספר בראשית, עמ' כז, לדעתו, אם כן, ההלכה שהיום מתחיל מהלילה החלה רק עם קבלת התורה, ולכן נכון לפרש בזמן מעשה בראשית שהיום התחיל

מהבוקר ולא מהלילה.

לסיום, מן הראוי להביא כאן את תיאור הוויכוח שהיה לאבן עזרא עם אחד הקראים על הפסוק "לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת", בו הוכיח לו כי לא ניתן להסתמך רק על הבנת פשט הפסוקים מבלי להוסיף להם את קבלת חז"ל. כידוע, כתב האבן עזרא שני פירושים לתורה, פירוש ארוך ופירוש קצר. רובו של הפירוש הקצר, מלבד הפירוש על ספר שמות, נדפס בחומשים במהלך הדורות, ולאחר מכן נמצא בכתב יד הפירוש הקצר לספר שמות. מן הפירוש הארוך שרד בשלמותו רק הפירוש לספר שמות, שנדפס בחומשים. לא נכנס כאן לשאלת היחס בין שני הפירושים, זו סוגיה בפני עצמה, כותבי התולדות דנו רבות בעניין ונחלקו איזה פירוש הוא המקודם ואיזהו המאוחר, כאן ברצוננו להתייחס לקטע מתוך הפירוש הקצר (שלא מודפס בחומשים): הפירוש הקצר נדפס גם במהדורות מוסד הרב קוק של פירושי האבן עזרא.

בפירוש הקצר לספר שמות לה, ג כתב האבן עזרא תיאור מפורט של ייחוס שניהל עם אחד מן הקראים, שכידוע מפרשים את הפסוק "לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת", שאסור כלל שאש תהיה בוערת ביום השבת. האבן עזרא מספר שרצה להוכיח לאותו קרא כי הפירוש על פי המקרא לבר, מבלי להסתמך על קבלת חז"ל הוא בלתי אפשרי, ומוביל לטעויות, ולכן אמר לו האבן עזרא שהוא מוכן "לעזוב את דברי הקבלה ונדרוץ אחר הכתוב לבד". הקראי שמח, אך אז שאל אותו האבן עזרא: "מי אסר להדליק הגר בלילי השבת ואחר שקוע השמש", ענה הקראי: כתוב "לא תבערו אש בכל מושבותיכם", בתגובה ענה לו האבן עזרא שבפסוק לא מוזכר ליל שבת כי אם יום (לא תבערו אש... ביום השבת). הקראי אמר לו כי היום מתחיל מהלילה שכן כתוב "ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד", הרי שהיום מתחיל מהלילה שלפניו. אך האבן עזרא דחה אותו ואמר לו: "זה לא יתכן, כי הכתוב אומר ויקרא אלוקים לאור יום, ואין יסתור את דבריו לקרוא האור והחושך יום?" (כאן אנו רואים שהאבן עזרא דוחה את פירוש חז"ל על "ויהי ערב ויהי בוקר" ואוחז לכאורה בפירושו של הרשב"ם המנבר לעיל, אלא שאת כל זאת עשה כמובן לצורך הוויכוח, על מנת להוכיח לאותו קרא כי הפירוש הזה מוביל לתוצאות מגוחכות – כמו למשל: שאיסור הבערת אש הוא רק ביום השבת – דבר שגם הקראי הודה שהוא לא נכון ושהוא איסור מתחיל כבר מהלילה, וכך נמשך לו הוויכוח והסתירה שהיום מתחיל אחר קראי, והאבן עזרא מסיים את דבריו במילים הבאות: "והזכרתי אלה הדברים, בעבור שיוכל האדם המבין לפרש הכתובים לטעמים רבים. על כן אנו צריכים בדברכי כל המצוות לקבלה, ומסורת ודורה שבעל פה".

תגובות והערות ניתן לשלוח למייל
elishaberen@gmail.com